

УДК: 371.311

Х.О. Сербінова

ТИПОЛОГІЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ БАР'ЄРІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Анотація. Стаття присвячена питанню типологізації пізнавальних бар'єрів навчальної діяльності учнів. Висвітлено різні підходи до класифікації пізнавальних бар'єрів. Дослідники, зокрема, розрізняють пізнавальні бар'єри за їх причинною обумовленістю, тяжкістю перебігу, впливом на успішність навчання і психологічними наслідками для особистості, за можливостями і способами їх усунення, ступенем нервово-психічної напруги тощо. Основним критерієм авторської типології, що представлена у статті, є процесуальна складова суб'єктивних утруднень у навчальній діяльності відповідно до етапів засвоєння нових знань.

Ключові слова: бар'єр, пізнавальний бар'єр, типологія, класифікація пізнавальних бар'єрів, навчальна діяльність.

Serbinova K.O. The typology of cognitive barriers of educational activity.

Annotation. The article deals with the problem of the typology of cognitive barriers educational activity of pupils. The problem of cognitive barriers, which arise in the learning process, especially for humanities lessons, is the subject of attention of many researchers. The researching of the essence the concept «barrier» as phenomenon of educational and cognitive activities based mainly on the psychological basis (O. Barvenko, T. Verbytska, N. Gubareva, M. Podymov, N. Sopilko, R. Shakurov, N. Yakovlyeva).

Among the major problems is the classification of cognitive barriers. The development of the typology has a considerable practical importance, because the recognition of barriers on the early stages of their display contributes to the optimization of joint activity and more effective learning.

Cognitive barrier is one of the numerous phenomena, that is represented within the psychological and pedagogical issues rather diverse, multifaceted and sometimes contradictory information about its essence, causes and factors of arise. Such barrier scientists understand as the absolute or relative obstacle to effective learning process which is subjectively experienced or actually present in educational activity.

In contemporary psychological and educational science, there are various approaches to the classification of cognitive barriers (I. Glazkova, A. Korzhuyev, N. Marakhovska, A. Pylypenko, V. Popkov). Researchers, in particular, distinguish cognitive barriers by their causation, severity of their action, the influence on the success of learning and psychological consequences for the individual, possibility and methods of their elimination, the degree of mental stress, etc.

The main criterion of author typology presented in the article is the procedural component of the subjective difficulties in educational activity in accordance with the stages assimilation of new knowledge. Within this classification such barriers are distinguished as: barrier of perception of educational material, barrier of processing and understanding of educational information, barrier of reproduction of information, barrier of transfer and interference of educational activities, barrier of creative application of knowledge and skills.

According to the method of appearance (organization) appropriately to talk about the natural barriers, which arise arbitrarily (spontaneous), and the artificial ones, which are created pedagogically purposefully and have a more significant developmental effect in the process of educational and cognitive activities, because the teacher defines the technology and cognitive functioning of the barrier at the certain stage.

Perspectives of further research consist precisely in the detailed classification of cognitive barriers of pupils' educational activity, in the development and justification of methods and techniques of their using in professional activity of future teachers.

Keywords: barrier, cognitive barrier, typology, classification of cognitive barriers, educational activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Будь-яка діяльність людини «складається з процесів подолання неперервної низки бар'єрів – фізичних, духовних, соціальних, ціннісних, інформаційних для задоволення наших потреб» [6, с. 4]. Не є винятком і навчальна діяльність, на кожному етапі якої виникають так звані пізнавальні бар'єри – складові кожного її структурного компонента, що блокують пізнавальну активність, перешкоджають повноцінному прояву і творчому самовираженню особистості, призводять до загальної незадоволеності процесом навчання і низького рівня його ефективності. Таким чином, актуалізується проблема набуття вчителем умінь доцільно використовувати у навчальному процесі пізнавальні бар'єри та попереджати виникнення таких бар'єрів, що мають лише деструктивні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пізнавальних бар'єрів, що виникають у процесі навчання, особливо на заняттях з дисциплін гуманітарного циклу, є предметом пильної уваги багатьох дослідників. Передусім зазначимо, що дослідження суті поняття «бар'єр» як феномену навчально-пізнавальної діяльності переважно ґрунтуються на психологічних засадах (О. Барвенко, Т. Вербицька, Н. Губарева, М. Подимов, Н. Сопілко, Р. Шакуров, Н. Яковлева).

Уперше в науковій літературі поняття «педагогічний бар'єр» обґрунтовано Л. Ярославською як складне педагогічне явище, що викликане факторами внутрішнього й зовнішнього характеру та притаманне всім суб'єктам навчально-виховного процесу, яке в результаті перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність цього процесу [7, с. 16]. І. Глазкова, частково підтримуючи думку колеги, уточнила визначення «педагогічний бар'єр», обґрунтовуючи його бінарну суть, виокремлюючи не лише його негативні функції (перешкодження, стримування, зниження ефективності й успішності педагогічного процесу), а й підкреслюючи позитивні функції (стимулювання, спонукання, підвищення ефективності діяльності суб'єктів педагогічно-

го процесу) за умови його ефективного подолання [1, с. 53]. Обґрунтовуючи класифікацію педагогічних бар'єрів, дослідниця, з-поміж бар'єрів навчальної діяльності, виокремлює пізнавальні бар'єри.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед найважливіших проблем на сьогоднішній день є класифікація пізнавальних бар'єрів. Розробка їх типології має чимале практичне значення, так як розпізнавання бар'єрів на ранніх етапах їх прояву сприяє оптимізації спільної діяльності та підвищенню ефективності навчання.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження полягає в обґрунтуванні авторської типології пізнавальних бар'єрів навчальної діяльності учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пізнавальний бар'єр – один з численних феноменів, який представлений в межах психолого-педагогічної проблематики досить різноманітними, багатогранними, часом суперечливими відомостями про його сутність, причини і фактори виникнення. Під таким бар'єром вчені розуміють абсолютну або відносну перешкоду ефективному процесу навчання, що суб'єктивно переживається або реально присутня в навчанні.

Нам особливо близька точка зору академіка Р. Шакурова, на думку якого, бар'єр є необхідним і супутнім фактором життя. Вчений виходить з того, що подолання бар'єрів, будучи джерелом активності людини, грає головну роль в динамізації і структуруванні діяльності. Саме бар'єри, що заважають задоволенню потреб, дають імпульс діяльності [6, с. 14].

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні підходи до класифікації пізнавальних бар'єрів (І. Глазкова, А. Коржуєв, Н. Мараховська, А. Пилипенко, В. Попков). Дослідники розрізняють пізнавальні бар'єри за їх причинною обумовленістю, тяжкістю перебігу, впливом на успішність навчання і психологічними наслідками для особистості, за можливостями і способами їх усунення, ступенем нервово-психічної напруги тощо.

Найбільш обґрунтованим підходом до вирішення означеної проблеми стала розроблена А. Пилипенком теорія пізнавальних бар'єрів в навчанні [4]. Дана теорія пропонує нетривіальну класифікацію типових помилок, неправильних пізнавальних стратегій, а також вказує на об'єктивні психологічні механізми, що стоять за ними.

А. Пилипенко класифікує різні типи пізнавальних бар'єрів, в яких бачить причини типових помилок, характерних хибних думок в системі знань, наступним чином:

– «бар'єри-згортання» мислення: учні неусвідомлено проробляють низку розумових операцій, не замислюючись про те, чи виправдано це;

– бар'єри мовної свідомості: учні плутають повсякденне та наукове значення терміна в тому випадку, коли він виражається словом, що викривляє ті або інші сутнісні зв'язки і відношення;

– бар'єри історичного типу: слововживання, що традиційно склалося, не відповідає тому змістовому, сутнісному значенню, яке вкладається в той або інший термін [3, с. 28].

Дуже цікавою, на наш погляд, є класифікація російських дослідників А. Коржуєва і В. Попкова. Вчені зазначають цілком природне існування пізнавальних бар'єрів у навчальному процесі та пропонують наступну класифікацію пізнавальних бар'єрів:

І тип супроводжується наступною тезою: той, хто вчиться, не знає, з чого почати (відповідь на поставлене питання, вирішення запропонованого завдання, вирішення протиріч). З такою ситуацією стикається у своїй щоденній практичній діяльності кожен педагог і варіантами її вирішення можуть бути наступні:

– «подрібнення» педагогом складного питання на «підпитання» (міні-питання), на які тому, хто вчиться, відповісти набагато легше, ніж на вихідне питання, з наступним «зв'язуванням» міні-відповідей в той чи інший ланцюжок, що дає змогу знайти відповідь на вихідне непосильне питання;

– надання замість вихідного початкового непосильного питання іншого питання більш приватного характеру, відповідь на яке отримати легше і, головне, воно дозволяє наштоткнути того, хто вчиться, на той продуктивний підхід або метод, який в змозі привести до правильного рішення вихідної «великої» проблеми;

– педагог бере початковий етап рішення непосильного для учня завдання на себе, стимулюючи тим самим його подальший самостійний пошук.

До II типу відносяться ситуації аналогічні попереднім розглянутим вище, але при умові, що ситуації II типу виникають на «проміжному» етапі вирішення тієї або іншої запропонованої педагогом пізнавальної задачі – в цьому випадку дії того, хто вчиться, приблизно такі ж, як і при вирішенні ситуації першого типу [5, с. 120-121].

Беручи до уваги процесуальну складову суб'єктивних утруднень у навчальній діяльності учнів, виділено таку класифікація пізнавальних бар'єрів, основним критерієм якої є етапи засвоєння нових знань. Оскільки до таких етапів відносять: сприйняття навчального матеріалу, переробку та осмислення навчальної інформації, відтворення інформації, перенесення та інтерференцію навчальних дій, творче застосування знань і умінь; то відповідно кожному етапу виокремлюємо і відповідний пізнавальний бар'єр, зокрема:

- бар'єр сприйняття навчального матеріалу;
- бар'єр переробки та осмислення навчальної інформації;
- бар'єр відтворення інформації;
- бар'єр перенесення та інтерференції навчальних дій;
- бар'єр творчого застосування знань і умінь.

Розкриємо їх більш детально. Механізм *бар'єру сприйняття навчального матеріалу* здійснюється у такому напрямку: перехід від сприймання простих до сприймання

більш складних предметів; збільшення кількості предметів і явищ, що сприймаються; розширення просторових і часових рамок сприймання. Сприймання тісно пов'язане з осмисленням навчальної інформації, тобто установленням зв'язків між явищами та процесами, з'ясуванням будови, призначенням, визначенням причин явищ або подій, що вивчаються, мотивів окремих вчинків особистості тощо.

Осмислення навчальної інформації характеризується більш глибоким перебігом процесів порівняння, аналізу зв'язків між явищами, що вивчаються, з'ясуванням різноманітних залежностей. У процесі осмислення значно збагачується розуміння інформації, воно стає більш різностороннім та глибоким. На цьому етапі з'являється певне ставлення до інформації, наукові поняття, переконання.

Бар'єр переробки та осмислення навчальної інформації може виникати під час наступних дій:

– аналіз зовнішніх властивостей і ознак предметів або інформації, яка була сприйнята і вивчається, що фіксуються в уявленнях;

– логічне узагальнення ознак і властивостей предметів та явищ, які вивчаються, та виокремлення з-поміж них найбільш суттєвих і загальних для всіх подібних предметів та явищ;

– «мисленнєве» осягнення причин та наслідків предметів та явищ, що вивчаються, і формування теоретичних понять та узагальнюючих висновків, правил тощо;

– перевірку обґрунтованості та істинності теоретичних висновків.

Бар'єр відтворення інформації виникає внаслідок механічного заучування та відтворення учнями навчального матеріалу без розуміння та інтересу до нього. Подолання такого бар'єру передбачає повторне осмислення вивченого матеріалу з метою його запам'ятовування. Для учня важливо завчити деякі основні факти, визначення, зв'язки, але свідомо й осмислено, не механічно «зубрити». Закріплювати знання доцільно на новій основі, нових прикладах. Раніше сформовані вміння та навички можуть сприяти і виробленню нових навичок, і гальмувати, затримувати цей процес.

Це явище зумовлено передусім наявністю схожих і тотожних рис у вже сформованій та новій навичках, спільних прийомів виконання відповідних дій. Елементи сформованої навички входять при цьому до структури новоствореної навички і цим полегшують процес оволодіння нею. Однак раніше вироблені навички іноді справляють негативний, гальмівний вплив на формування нових навичок, що виявляється у зниженні продуктивності дій, виникненні помилок тощо. В інтерференції виявляється суперництво між деякими вже сформованими та новоствореними стереотипами. Раніше утворені навички іноді справляють негативний, гальмівний вплив на утворення нових навичок, що виявляється в зниженні продуктивності дій, виникненні помилок тощо.

Бар'єр перенесення та інтерференції навчальних дій виявляється тоді, коли раніше вироблені прийоми дії застосовуються в новій ситуації без урахування її відмінностей від попередньої. Загалом цей бар'єр виникає за певних умов, знаючи які, і передбачаючи їх дію в тій або іншій конкретній ситуації, можна запобігти інтерференції навчальних дій і тим полегшити оволодіння новими навичками.

Бар'єр творчого застосування знань і умінь є перешкодою, що заважає людині знайти найбільш раціональний спосіб, побачити нестереотипне вирішення проблеми, вийти за межі звичних дій. Академік Б. Кедров, розробляючи модель пізнавально-психологічного «механізму» наукового відкриття, зазначив, що бар'єр творчості перешкоджає виходу думки на більш високий рівень узагальнення, змушуючи діяти найбільш звичним способом [2].

За способом виникнення (організації) доцільно говорити про бар'єри природні, що виникають довільно (спонтанно), та штучні, які створюються педагогічно цілеспрямовано. Як наголошує І. Глазкова, останні потенційно

мають більш вагомий розвивальний ефект у процесі навчально-пізнавальної діяльності [1, с. 132], оскільки саме педагог визначає технологію та функціонування пізнавального бар'єру на попередньо визначеному етапі.

Висновки з даного дослідження. Отже, в залежності від критеріїв, що дослідники висувають до утворення, функціонування або впливу на навчальну діяльність пізнавальних бар'єрів, спостерігається широка різноманітність їх видів. Ми вважаємо, що в межах навчальної діяльності учнів основним критерієм типології пізнавальних бар'єрів має бути їх процесуальна складова етапів засвоєння нових знань. Також доцільно говорити про бар'єри природні, що виникають довільно (спонтанно), та штучні, які створюються педагогічно цілеспрямовано.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи подальшого дослідження полягає саме в більш детальній класифікації пізнавальних бар'єрів навчальної діяльності учнів та у розробці та обґрунтуванні методів і прийомів їх використання у професійній діяльності майбутніх вчителів.

Список використаних джерел:

1. Глазкова І. Я. Компетентність майбутнього вчителя узабезпеченні та подоланні педагогічних бар'єрів : монографія / Ірина

Яківна Глазкова. – Бердянськ : Видавництво О. В. Ткачук, 2013. – 416 с.

2. Кедров Б. М. О теории научного открытия / Б. М. Кедров. – М. : Наука, 1969. – С. 78–82.

3. Пилипенко А. И. Познательные барьеры в обучении физики и методические приемы их преодоления : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.02. / Пилипенко Андрей Игоревич. – Курск, 1997. – 242 с.

4. Пилипенко А. И. Феномен психолого-познавательных барьеров в обучении : опыт теоретического исследования : монография / Андрей Игоревич Пилипенко. – Курск : КГТУ, 1995. – 103 с.

5. Попков В. А. Теория и практика высшего профессионального образования : учеб. пособ. [для системы дополнительного пед. образования] / В. А. Попков, А. В. Коржув. – М. : Академический Проект, 2004. – 432 с.

6. Шакуров Р. Х. Барьер как категория и его роль в деятельности / Рафаил Хайруллович Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 3–18.

7. Ярославська Л. І. Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Людмила Ігорівна Ярославська. – Харків, 2010. – 178 с.

УДК 37.036 (018.26)

І.О.Слятіна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У СФЕРІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація: У статті розглянуто особливості формування інтересів підлітків у сфері музичного мистецтва. Досліджено специфіку даного інтересу з урахуванням вікових особливостей учнів підліткового віку. Визначено роль і місце музичного виконавства у структурі цих потреб.

Ключові слова: музичне мистецтво, підліток, музичний інтерес.

Slyatina, I. O. Features of the formation of interest pupils adolescence in the field of music art

Annotation: The present conditions greatly actualized the problem of forming the interests of future generations. Good manners of people in society depends on the solution of this problem. The need for artistic and aesthetic culture is a fundamental aesthetic needs of the individual. Quite important aspect - the musical art. National educational thought has always placed great emphasis on education and the education of students by means of music.

The article deals with the peculiarities of the formation of the interests of high school students in the field of music. We investigate specificity of interest of the age-appropriate teens. Defined the role and place of musical performance in the structure of these needs.

Keywords: art music, teen music interest.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах значно актуалізується проблема формування інтересів підростаючих поколінь, від рівня якої залежить стан вихованості людей у суспільстві, їх гуманістичного ставлення до різних явищ оточуючої дійсності. Потреба в художньо-естетичній культурі є однією з фундаментальних естетичних потреб особистості. Досить важливий її аспект - музичне мистецтво. Вітчизняна педагогічна думка, завжди приділяла значну увагу проблеми виховання і освіти школярів засобами музичного мистецтва.

Національною доктриною розвитку освіти України [3], Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні [4, с. 6–10], Законом України «Про загальноосвітню освіту» [2] визначено, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних, зокрема загальноосвітніх шкіл, є активізація, формування та розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування її визначається як провідна.

Музична освіта сьогодні визначається як взаємопов'язаний процес музичного навчання, музичного виховання та музичного розвитку учнів, в результаті якого у них виховується емоційно-естетичний відгук на високохудожні твори народного, класичного і сучасного мистецтва, потреба у спілкуванні з ним, формуються музичні смаки і інтереси, розвивається широта і глибина досвіду емоційно-ціннісного ставлення до музики і досвіду музично-творчої діяльності.

Інтереси в підлітковому віці часто набувають форму серйозних захоплень, справжньої пристрасті, яка буквально захоплює школярів, нерідко на шкоду всім іншим заняттям.

Активна допитливість і цікавість, жадібне прагнення пізнати більше, характерні для підлітків, можуть породити розкиданість і нестійкість їхніх інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема музично-естетичної діяльності підростаючого покоління актуальна і сьогодні, про що свідчать дослідження ряду вчених (О. Рудницька, Г. М. Падалка, Л. О. Хлебнікова, Г. П. Шевченко). Загальні питання історичного розвитку музично-естетичного виховання, принципи і методи музичного виховання і навчання досліджувалися О. Апраксіною, Л. Баренбоймом, Н. Добровольською, Д. Кабалецьким, Л. Коваль, О. Михайличенком, С. Марченко, Л. Масол, В. Орловою, О. Ростовським, Г. Падалкою, М. Пономаренко, О. Рудницькою, І. Сташевською, Т. Танько, Л. Хлебніковою, В. Черкасовим, В. Шацькою, Л. Школяр, О. Щолоковою, та ін.

Проблеми художньо-естетичного виховання дітей і молоді розглядалися в роботах В. Бутенка, О. Бузова, Г. Волкової, В. Іванова, М. Каган, Б. Лихачова, Л. Масол, В. Мартинова, С. Мельничука, Л. Печко, Л. Столович, О. Семашка, Л. Смирнової та ін.

Сучасна музично-педагогічна наука має значні здобутки у дослідженні проблеми формування інтересу в сфері музичного мистецтва, в якій музичний інтерес постає як спрямованість особистості на пізнання музичного мис-